

УДК 35.246

І. А. МЕДВЕДЄВ

ВИТОКИ ІДЕЇ УНІВЕРСИТЕТУ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ

Зроблено спробу аналізу витоків ідеї університету в Україні та її впливу на національний менталітет. Визначено особливості взаємозв'язку і взаємозалежності цих двох категорій. Розглянуто становлення та започаткування університетів в Україні.

In article is done attempt of the analysis of the sources to ideas of the university in Ukraine and herits influences upon national mentality. The Author defines the particularities an intercoupling and interdependences these two categories. Significant attention is spared formation and beginning university in Ukraine.

Ключові слова : модель університету, національний менталітет.

Першоджерельно виробництво (репродукція) ідеї, уявлення є вплетеними у матеріальну діяльність та спілкування людей. Тобто, виникати ідеї можуть лише у свідомості людей. Але у процесі розвитку чи розповсюдження будь-якої ідеї відбувається розподіл духовного та матеріального, виробництво ідеї стає відносно самостійним; мислення в будь-якому випадку є не що інше, як усвідомлення буття, його змістом є об'єктивний світ [6].

Латентні смисли ідеї університету (від лат. *latens (latentis)* – прихований, той, що не виявляє себе видимими ознаками [7]) при їх усвідомленні дають змогу більш чітко розуміти сучасні процеси формування цілісної української нації, її менталітету.

Модель університету відрізняється від самого університету; хоча б тому, що університет не є лише матеріальним або лише духовним. Матеріальна модель або ж матеріальна копія університету має риси властиві всім матеріальним тілам. Пізнавальний образ університету і відображений у ньому предмет є єдиними, бо образ є копією предмету, світлиною з нього; але разом з тим вони й протилежні, бо університет є як “матеріальним”, так і “ідеальним”.

Між змістом поняття “університет” та його відображенням існують принципові різниці, які й можна назвати розбіжностями між матеріальним та ідеальним. Ідея університету пов'язана із матеріальним університетом, але не є ним. У даному випадку треба погодитися з К. Марксом, що “ідеальне – є не що інше, як матеріальне, пересаджене у людську голову та перетворене в ній” [3].

Не можна розглядати пізнавальний образ університету як особливу ідеальну річ, що існує поряд з предметом “університет” і незалежно від нього; це – ідеальний образ.

У Давній Греції термін “ідея” (грец. *Εἶδος*) означало буквально вид, спосіб дії,

якість, споглядання. Одним з перших цей термін “ейдос” почав використовувати Анаксагор. Він називав “ейдоси” частками, з яких виник світ, або ж “зерном усіх речей”. Демокрит також говорив про недосяжні для чуттєвого пізнання ідеї-атоми, з яких складаються предмети, начебто слова з літер.

Класичне вчення античності про ідею було розвинене Платоном. Філософія Платона витікає з фундаментальної дуалістичності світу – є світ речей, світ, який постійно є і разом з тим ніколи не існує; і світ ідей, світ того, що завжди є і ніколи не здійснюється. Перший – предмет чуттєвого пізнання, другий – предмет розумового мислення. Єдиними відносинами між речами та ідеями є копіювання, при тому, що ідея розглядається як первинний образ, а чуттєвий предмет як копія. У цьому копіюванні й полягає та мала ступінь реальності, якою володіє емпіричний світ. Людина у світі подібна до в'язня печери, який споглядає лише тіні, лише примару мети. Хоча ідея за формою є родовим поняттям, за Платоном, вона не може бути відтворена за допомогою міркувань і не є результатом порівняльної абстракції. Платонові ідеї – не думки та судження, а те, що є предметом думки, коли вона вільна від усього чуттєвого, це істинне буття в найбільшому ступені. Звідси витікає, які властивості повинна мати ідея: вона вічна, абсолютна, нематеріальна, незмінна тощо (всі предикати буття).

Видатний дослідник платонізму О. Лосєв розподіляє в платонівській ідеї такі змістові навантаження. Ідея – це: а) максимальне узагальнення речей і предметів; 2) принцип усвідомлення речі, її змістова сутність і визначення; в) вища цінність і предмет життєвих сподівань, так само як і сама любов, мислилася Платоном як сходження у світ ідей і відображення його в людях; г) не просто об'єкт або принцип речі, але й ще суб'єкт, мислення самого себе; д) космічний розум – Нус; е) особлива роза буття. Ієрархічно організовану живу систему цих ідей, які мали риси самосвідомості, самоспоглядання та слугували джерелом, принципом і причинами всього, що існує, Платон називає терміном з діалогу “Федр” – Гіперуранія, тобто “місце під небесами”.

В Аристотеля, який, на відміну від Платона, заперечує субстанціональне існування ідеї, термін “ейдос” має значення “форма” – це загальне в самій речі та месіанська причина її становлення. Сукупність ейдосів усіх речей утворює ієрархію, на вершині якої знаходиться Форма форм – непорушний Розум-першодвигун [8].

У сучасних умовах полеміки про розвиток ідеї університету, безумовно, звертається увага на скриті її смисли, що містять у собі положення духовної складової університету, та зазначають важливість використання та зміцнення інтелектуального, культурного, соціального, наукового, науково-технічного потенціалу даної інституції з позиції держави.

У сучасному суспільстві на новий рівень піднімається провідна роль університетів у розвитку європейського культурного простору, яка базується ідеологією “спільного шляху” і майже пропонує ідеальну модель буття, яку педагогічна спільнота України сьогодні сприймає майже безапеляційно. Більше того, глобалізація в поєднанні з гармонізацією архітектури європейської системи вищої освіти вимагають від держави зусиль над розвитком університетів, які продовжують відігравати переломну роль у функціонуванні соціуму. У сучасній

українській управлінській і науковій практиці ще не відбулося остаточне формування розуміння ознак латентного смислу ідеї університету. Розуміння ж даних ознак є надзвичайно важливим, бо реальна ситуація по запровадженню збалансованих дій, спрямованих на оптимізацію освітнього простору в межах держави, є досить важливим завданням для органів державного управління освітою, педагогів, громадськості.

За останні роки тему ідеї університету в науковій та філософській літературі розглядали чимало авторів. Філософському усвідомленню феномена університету присвячено низку наукових робіт європейських, а також американських авторів. Класичними в даному випадку можна вважати роботи В. Фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена, чії ідеї отримали подальшу інтерпретацію в роботах К. Яспенсера, Х. Ортегі-і-Гассета, М. Вебера, А. Флекснера, Р. М. Хатчинса, К. Керра, Е. Дюркгейма. Серед останніх публікацій закордонних авторів, що були присвячені інституційній природі класичного університету, для нашого дослідження мають важливе значення праці Дж. Пелікана, Г. Рорса, Дж. Вінчестера. Слід зазначити, що певний інтерес до університетської проблематики виникав і у російських представників філософської думки. Найбільш ґрунтовними є праці С. Гессена, Н. Пирогова, університетська тематика висвітлюється в роботах К. Каверіна, О. Герцена, Н. Бухте, В. Вернацького та ін.

Для соціально-філософського, культурно-історичного усвідомлення явища університету важливими є праці М. Бердяєва, В. Біблера, В. Віндельбанда, О. Герцена, К. Макхейма, К. Поппера, А. Дж. Тойтобі, Е. Трельча, дослідження Г. Петрової, К. Гаджиева, В. Ільїна та ін.

У вітчизняній літературі представлені характеристики певних етапів історії розвитку вітчизняних університетів, виділяються окремі риси даного явища. Однак філософського усвідомлення феномену вітчизняного університету за весь час його розвитку практично не здійснювалося, не в повному обсязі проаналізовано філософсько-методологічний підхід до характеристики європейського, американського, російського, українського університетів і соціально-культурних умов, що детермінують ці моделі.

Метою даної статті є визначення залежності витоків ідеї університету в Україні та їх впливу на формування національного менталітету.

Аналізуючи переважну більшість публікацій, присвячених даній темі, можна дійти висновку, що основна маса вчених або ж педагогів-практиків сприймають ідею університету як основу його духовного життя. Духовне ж життя українського університету лежить у площині як національних, так і глобальних ідей.

Порівняно з трьохсотлітньою історією університетів в Європі, можна говорити, що на території сучасної України навчальні заклади відповідного рівня мають ту ж часову ретроспективу. Наприклад, Острозька академія (слов'яно-греко-латинська колегія) з'явилася в м. Острозі (нині Рівненська обл.) у 1576 р. як перший навчальний заклад вищого рівня. Засновником та меценатом її був В. Острозький. В академії у той час викладали слов'янську, грецьку, латинську мови, граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, музику та астрономію. Навчання в академії тривало понад 8 років. Першим ректором академії був Г. Смотрицький.

І за тематиками навчальних програм, і за рівнем викладання даних навчальний заклад, безумовно, можна було порівняти з вищими навчальними закладами того ж рівня та типу в Європі. Острозька академія проіснувала до 1640 р. В її стінах працювали такі видатні діячі свого часу, як Д. Наливайко, В. Малюшицький [5].

У контексті історичного порівняння зупинимося на феномені виникнення Київської академії. Початок її покладено в 1615 р. Як і у випадку з Острозькою академією, визначальне значення для заснування навчального закладу мала роль мецената. Київська академія з'явилася як школа при Богоявленському монастирі, на землі, відписаній Галшкою Гулевичевою. Засновником і організатором школи був Ісайя Коропинський. З 1615 р. опіку над школою взяло Богоявленське братство, і вона стала називатися Братською. У 1632 р. до Братської школи приєднується Лаврська школа, заснована Петром Могилою, і таким чином був утворений Києво-Могилянський колегіум. Гадацькою угодою 1658 р. колегіум визнано академією. У 1701 р. цей статус підтвердив російський уряд. За змістом і організацією навчання цей навчальний заклад прирівнювався до інших вищих навчальних закладів Польщі. Основу навчального процесу в Братській школі склали “сім вільних наук”: граматики, риторика (або поетика), діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика. Велике значення надавалося вивченню мов, зокрема грецької. Навчання тривало 8 років, а з 1869 р. – 12. Також в академії вивчалися українська літературна, церковнослов'янська, латинська, грецька мови, а з XVIII ст. – староевропейська, німецька, французька мови; філософія, історія, географія, вища математика, економіка, медицина тощо. Кількість слухачів у XVIII ст. досягла 2 тис. Очолював навчальний заклад ректор, посада якого була виборною. Ректорами в різний час були Іов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович, Лазар Баранович, Іоаннікій Галатовський, Феофан Прокопович, Іосаф Крюковський та ін. [5, с. 89-90].

Отже, можна зробити висновок, що започаткування університетської освіти на території сучасної України має ті самі часові межі (250 – 300 років), що і в Європі. Цікавим є те, що найкращі студенти вищезазначених навчальних закладів, як і всі інші європейські студенти, мали можливість навчатися і навчалися в декількох країнах, відтак, і в декількох університетах. Серед них такі відомі діячі, як Д. Наливайко, митрополити І. Борецький, І. Косинський, письменники Є. Плетецький, М. Смотрицький, гетьман П. Сагайдачний (Острозька академія); І. Виговський, І. Самойлович, Д. Туптало-Ростовський, П. Орлик, П. Полуботок, С. Палій, С. Величко, Г. Сковорода, М. Бантиш-Каменський, М. Берлицький, М. Маркевич, П. Гулак-Артемівський, М. Березовський, І. Зарудний, брати І. та В. Григоровичі-Барські (Києво-Могилянська академія) та ін. Ще на початку своєї появи (XI-XII ст.) університети, наприклад Болонья (Париж), існували як суспільна форма, заклад, що виконує насамперед функцію легітимізації науковців і знання. Легітимізація (лат. *Legitimus* – законний) – визнання або підтвердження законності будь-якого права, повноваження (наприклад у праві західних країн – посвідчення особи, визнання законності прав та ін. [6].

Отже, під легітимізацією ми розуміємо не тільки юридичне визнання університету як *Universitas* (у тогочасній Болоньї студентська організація – *universitas*, тобто корпорація, гільдія, що отримала від міста хартію, яка давала студентській громаді права певного стану середньовічного міста.

На думку М. Поповича, термін *universitas* належить до римського права і означає корпоративну форму власності: середньовічні європейські університети використовували римські правові поняття, але, на думку автора, навчальна корпорація ближча за своєю сутністю до варварського братства, як і цехова. Школярі – це, немовби ремісничі учні, бакалаври – підмайстри, магістри – майстри, доктори – старші майстри. Тогочасні університети склалися з чотирьох факультетів: одного підготовчого (вільних мистецтв, де викладалися сім шляхетних наук, тобто тривіум і кадживіум) та трьох вищих – медицина, право, теологія. За рівнем вільних мистецтв на першому місці стояла Паризька Сорбонна, право найкращих фахівців мало в Болоньї, медицина – в Салерно, а взагалі – за правилами учнівства – для завершення навчання, вже після отримання ступеня магістра у своєму університеті, “годилося” повчитися в кількох поважних навчальних закладах [4].

Думки М. Поповича частково збігаються з поглядами О. Койре, який говорить, що у формі університетів набувала суспільної значущості або легітимізації наука, наукове знання (*espiste, scientia*), хоча це й відбувалося у світоглядному горизонті теології. Тобто із самого початку університет слугував за суспільну форму легітимізації не тільки стану людей, яким церква довіряла місію викладання та навчання щодо істин одкровення та знань, але й науки як системи раціональних доведень, публічних обґрунтувань тощо. Вивільнення університету з-під опіки церкви, зміна теологічної схоластики на світську освіту простежується і в ХХІ ст. у поглядах українських і російських учених, коли йдеться не про середньовічний, а термін Просвітництва (в значенні освіти у Новий час). На початку доби Модерну трансформується зміст легітимної функції університету щодо національної культури.

Саме тому можна розглядати постать відомого просвітителя й архімандрита Києво-Печерської лаври Петра Могили як одного з фундаторів університетського руху в Європі. Попри те, що він був ревнителем православ'я, і саме його заслугою стало те, що за допомогою козаків вдалося відстояти у греко-католиків київські святині – Софійський собор, Києво-Печерську лавру, разом з тим цей діяч вів пропаганду нових віянь в українській культурі, дякуючи йому була заснована Києво-Могилянська академія. Спочатку це була школа при Києво-Печерській лаврі, яка через рік була об'єднана з Київською братською школою і названа Києво-Могилянською колегією (з 1701 р. – Київська академія). Цей навчальний заклад, зберігаючи національні традиції шкіл України, прийняв програму і методи західноєвропейських університетів. Викладання велося латинською мовою. Викладалися сім вільних наук: граматики, риторика, поезика, філософія, математика, астрономія і музика; курс навчання в академії тривав 12 років.

Київський колегіум при його створенні мав сім класів (шкіл) – підготовчий (елементарні), три молодших (нижчих) і три старших (вищих). У підготовчому і нижчих класах вивчалися, перш за все церковнослов'янська, книжкова українська, а також польська, латинська і грецька мови. Пізніше в програму стало входити вивчення західноєвропейських мов. У старших класах вивчалися поезика, риторика, філософія та богослов'я. Крім цього в колегіумі викладалися арифметика, геометрія, астрономія, музика. Учні одержували також широкі систематичні знання і з інших предметів, зокрема історії та географії. Багато з них, зокрема курси поезики,

риторики і філософії, читали латинською мовою.

За рівнем викладання, обсягом і глибиною одержуваних знань колегіум був близький до польських католицьких і західноєвропейських університетів та академій. У ньому викладали кращі педагогічні сили, видні вчені і громадські діячі.

Разом із юридичною легітимацією студентської та викладацької громади як суспільного стану набуває суспільного визнання stadium gntnal – загальна освіта [4].

На думку О. Койре, у формі університетів набувала суспільної значущості та визнання або ж тієї самої легітимізації наука, наукове знання (episteme, scientia), хоча й у світоглядному горизонті теології. Тобто із самого початку університет слугував як форма легітимізації не тільки стану людей, яким церква довіряла місію викладання щодо істин одкровення та знань, але й науки як системи раціональних доведень, публічних обґрунтувань тощо. Вивільнення університету з-під опіки церкви, заміна теологічної схоластики на світську освіту в Новий час, на початку доби Модерну трансформує і зміст легітимуючої функції університету щодо національної культури.

Слід зазначити, що відкритість європейських університетів 300 років тому реалізовувалась і в Україні. Однак щодо тези про мобільність студентів у сучасній “Європі знань” [1] та про її доцільність у сучасному конкурентному середовищі можна посперечатися. Так, у вже згадуваній нами Спільній декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти міністрів чотирьох країн (Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії) йдеться про те, що “сьогодні багато з наших студентів закінчує своє навчання, не одержуючи вигоди від часткового навчання поза національними кордонами”. Звернімо увагу, що про проблему говорять не українські чиновники від освіти, а ті, хто здійснює безпосереднє державне управління галуззю освіти у провідних країнах Європи.

Г. Ситник у своїй праці “Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави” [5, с. 369–374] підкреслює, що національні цінності України в загальному вигляді – це цінності європейської держави, яка володіє унікальним за масштабами, змістом, якістю та самобутністю матеріальним і духовним потенціалом, надзвичайно багатим спектром соціально-економічних, політичних, культурних, національно-етичних і демографічних ознак, поєднання яких є тим, що, мабуть, і називають українським менталітетом [Там же, с. 372].

“Європа знань” сама повинна стати незамінним чинником соціального та гуманітарного розвитку держави. Саме ці знання в ідеалі й повинні сконсолідувати сучасне суспільство та дати можливість громадянам Європи збагачуватися через розвиток “компетенцій” для протистояння викликам нового тисячоліття. Саме “компетенції” стали в сучасній методології освіти певним синонімом ще вчора беззаперечним “знанням, умінням та навичкам”. Але чи відповідає термін “компетенція” всім тим нагальним потребам, що викликає системна кризова ситуація в світі перед особистістю? Чи не стануть закордонні “вади” “пороком для пророків”? Дані питання можуть розглядатися в площині будь-якої науки. Зрозуміло одне: відповісти на нього неможливо в короткостроковому часовому відрізьку – відповідь можна знайти тільки у майбутньому. Від науковців, педагогів, працівників державного управління в освіті залежить лише те, наскільки це майбутнє ми можемо наблизити.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що національні цінності в житті суспільства відіграють роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад, виступають у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів, ідей. Отже, ідею університету можна вважати однією з таких цінностей, що здатна, в сучасних умовах трансформаційного суспільства активно впливати на формування цілісної української нації.

Витоки ідеї національного університету в Україні, формування цілісної української нації та її менталітету знаходяться в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Література:

1. *Гарольд Дж. Берман.* Западная традиция права: Эпоха формирования / Гарольд Дж. Берман. – М. : 1994. – С. 137–139.

2. Ілюстрована енциклопедія історії України у трьох томах / [авт. тексту О. Кучерук; іл. та худож. оформ. Л. та С. Голембовських, С. Білостоцького]. – К. : Спалах. 2004. – Т. 1 (Від найдавнішого часу до кінця 18 ст.) – С. 146.

3. *Маркс К.* Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – К. : Довіра, 2000. – С. 584.

4. *Попович М. В.* Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1999. – С. 171.

5. *Ситник Г.* Національні цінності як основа, прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави / Г. Ситник // Вісник НАДУ. – № 2. – С. 369–374.

6. Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М. : Русский язык. 1980. – С. 281.

7. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [укл. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – С. 584. – (Б-ка держ. службовця. “Державна мова і діловодство”).

8. Философия : [учеб. пособие для студ. вузов] / Ю. А. Харин, В. Ф. Берков и др. ; под. общ. ред. Ю.А. Харина. – 4-е изд., стереотип. – Минск : ТетраСистемс. 2001. – С. 164.

9. *Ross D.* Platos teori of ideas / D.. Ross. – Oxford, 1951.

Надійшла до редколегії 20.01.2010 р.